

Osmanlı Devleti'nde Nikâh Muameleleri (1876-1922)*

Marriage Proceedings in The Ottoman Empire (1876-1922)

MUSTAFA ÇAKICI*

öz

Nikâh, İslam hukukunda teklif ve bu teklifin kabul edilmesini içeren bir akit olarak görülmüştür. İki şahit huzurunda yapılmakla geçerlilik kazanan bu akit, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Dört Halife devrinden başlayarak, Selçuklular, Memlükler, Osmanlılar ve diğer İslam devletlerinde, devlet otoritesinin katılımı zorunlu olmasa da, nikâh işlemlerinin kayıt altına alınması devamlılık göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren kadıların ya bizzat kendileri ya da izin verdiği imamlar, gayrimüslimlerde ise cemaatlerin ruhani reisleri veya onların izin verdiği papaz veya hahamlar nikâh işlemlerini gerçekleştirmekteydi. Tanzimat'tan sonra uygulama aynı paralelde devam etse de, nikâhla ilgili kayıtları daha iyi hâle getirmek için birçok yasal düzenleme yapıldı. Bu etkinliği artırmak için nikâh işlemini bildirim yükümlülüğünü yerine getirmeyenlere, bazı cezalar öngörüldü. Ancak bu konudaki en köklü değişikliği, 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi getirdi. Bu kararnamede Müslümanlara ait hükümlerin yanında gayrimüslimlere ait hükümlere de yer verildi. Gayrimüslimlere ait aile hukuku ihtilaflarının çözüm yeri, şer'iyeye mahkemeleri oldu. Uzun ömürlü olmayan bu kararname, 1919 yılında yürürlükten kaldırıldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Nikâh, İzinname, Evlilik, Evlenme İlmühaberi

ABSTRACT

In Islamic law, marriage is seen as a contract that includes an offer and the acceptance of this offer. This contract became valid when made in the presence of two witnesses and has been tried to be recorded since the early Islamic times. Beginning with the Rashidun Caliphate, Seljuks, Mamluks, Ottomans and other Islamic States recorded marriage processes even if state authority was uninvolved.

* Makale geliş tarihi: 23 Kasım 2022, kabul tarihi: 26 Aralık 2022, araştırma makalesi.

** Dr., Hukuk Tarihçisi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul-Türkiye, mustafafuatcakici@gmail.com, ORCID

Since the earlier times muslim judge (*kadı*) himself or an *imam* with the permit of the *kadı* carried out the legal processes of the marriages in the Ottoman Empire. Spiritual leaders of the non-muslims, or priests and rabbis with permits from their respective leaders, performed these processes for their people. After the proclamation of the Imperial Edict of Gülhane, lots of legislative arrangements has been made to improve the records of the marriages. Penalties have been determined for people that did not inform the authorities about their marriages. However the most radical change in this subject came in 1917 with The Decree of *Hukuk-ı Aile*. This decree contained provisions about both muslims and non-muslims. With the Decree of *Hukuk-ı Aile*, disputes of non-Muslims over law of domestic relations were to be resolved in the religious *Sharia* courts. The Decree of *Hukuk-ı Aile* did not last long and was repealed in 1919.

Keywords: Ottoman Empire, Marriage, Letter of Permit, Weddings, Marriage Certificates.

Giriş

EVLİLİK, aileyi, aileler ise toplumları oluşturur. Evlilik hemen hemen bütün toplumlarda önemli bir olgu olarak görülmüştür. Toplumların hayatiyetlerini sürdürebilmeleri, aile kurumuna önem vermeleri ile mümkün olmuştur. İnsanlar evlenerek aile oluşturmuş ve nüfusun çoğalmasını sağlamışlardır. Dinler de evlilik ve aileyi kutsal saymışlardır. Bu bağlamda İslamiyet de evliliğe ve aileye büyük önem vermiş ve evlenmeyi teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti'nde de evlilik ve nüfusun çoğalması önem verilen konulardan olmuştur.

Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nde nikâh akitlerinin, bir başka deyişle evlilik sözleşmelerinin icra ediliş biçimleri, devletin evliliğe ve nikâh akitlerine bakışı, nikâh akitlerinin kayıt altına alınıp alınmadığı gibi konuların açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Çalışmada birincil kaynaklardan olan Osmanlı Arşivi ile İstanbul Müftülüğü Arşivi kayıtlarından yararlanılmıştır. Bu bağlamda belge ve defterler, en önemli başvuru kaynakları olmuştur.

Çalışmada zaman aralığı olarak 1876-1922 dönemine odaklanılarak öncelikle evlilikle ilgili muamelelerin hukuki altyapısıyla ilgili yasal düzenlemeler ele alınmıştır. Bu düzenlemeler bazen çok fazla artan evlilik masraflarına önlem almak, bazen nikâh işlemlerinin yapılış şeklini göstermek, bazen de yasal olmayan nikâh işlemleri ve bu işlemlerle ilgili sorumluluğunu yerine getirmeyenlere yaptırım uygulamak için çıkarılmışlardır. Daha sonra nikâh işlemlerinin icra edilme şekilleri, ilgili devlet kurumlarının kayıtlarında yer alış biçimleri ele alınmıştır.

1. Nikâhın Unsurları ve Şartları

Sözlükte bir araya getirme, birleştirme, evlilik ve cinsel ilişki anlamlarına gelen nikâh, İslam hukukunda evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını daimi bir şekilde birleştirmesine yönelik evlilik akdini gerçekleştirmesi veya evlenmesi anlamlarında kullanılmıştır. Aile kurulmasının temelini oluşturan evlilik, ilahi dinlerin tamamında, kadın ve erkeğin kendilerine has mahremiyeti olan bir alan oluşturarak insan soyunun devamını sağlayan meşru bir ilişki biçimi

olarak kabul edilmiştir. Nikâh kelimesi *Kur'ân-ı Kerim*'de ve hadislerde de genel olarak evlilik akdi anlamında geçmektedir. İlk dönem fıkıh kitaplarında nikâh, hem evlilik akdi, hem de evlilik bağı ve eşler arasındaki hukuki ilişkiyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹

Hanefiler, nikâh akdinin icap ve kabulden ibaret olduğunu; tarafların varlığıyla nikâh akdinin gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir. Hanefiler, geçerli bir nikâh akdinden söz edebilmek için tarafların irade beyanlarının birbiriyle uyumlu olması gerektiğini vurgulamışlardır. Diğer üç mezhebe göre irade beyanı ile karı kocanın bulunması ve ayrıca Malikilere göre veli, Şâfiilere göre veli ve şahitler nikâh akdinin şartlarından sayılmıştır.²

Hanefilere göre nikâh akdinin geçerli olabilmesi için üç şartın sağlanması gerekli görülmüştür. Buna göre:³

- Nikâhın en az iki şahit önünde gerçekleştirilmesi ve bu şahitlerin evlenen tarafların “icap ve kabul” şeklinde ifade edilen irade beyanlarını duymaları.
- Evlenen çiftlerin iradesini etkileyebilecek zorlama ve korkutmanın olmaması.
- Çiftlerle ilgili herhangi bir evlenme engelinin bulunmaması.

İslam hukukunda nikâh akdinin geçerli olabilmesi için bir devlet görevlisinin katılmasıyla gerçekleştirilmesi şart koşulmamıştır. Ancak Dört Halife döneminden (632-661) itibaren nikâhlar, kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Nitekim zikredilen dönemden sonra gelen İslam devletlerinde nikâh akitlerinin, kadı tarafından kıyıldığı veya kadıdan alınan izinname ile gerçekleştirildiği rivayet edilmektedir. Selçuklularda nikâhların bu şekilde kıyıldığı, kayıtlarda yer almaktaydı. Memlûkler'de (1250-1517) nikâh kıyma işlemi kadıların gözetimi altında bir nikâh memuru tarafından yerine getirilmekteydi. Özetlemek gerekirse evlilik akdinin kamuoyunu ilgilendiren yönünden dolayı, tarihte yer almış muhtelif İslam ülkeleri nikâh akdine müdahale ederek bu önemli işin, toplumda itibar gören dinî ve hukuki kuralları iyi bilen kişiler tarafından yapılmasını uygun görmüşlerdir.

Farklı etnik yapılar ve geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nde, aile yapıları da farklılık arz etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin çoğunluğu, asli unsuru olan Müslümanlardan oluşmaktaydı. Müslümanlardan sonra nüfus yoğunluğu bakımından ikinci sırada Hıristiyanlar gelmekteydi. Bu geniş coğrafyada yaşayan Müslümanlar, farklı mezheplere mensup olmanın yanı sıra, dil ve kültür açısından da farklı yaşayışlara sahipti.⁴

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar arasındaki aile hukuku, İslam aile hukukunun koyduğu ilkeler doğrultusunda oluşmuştur. Bu çerçevede bir erkeğin en

1 Feridun Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 33, 2007, s. 112.

2 Atar, “Nikâh”, *DİA*, s. 112-115.

3 Sezen Kama, “Osmanlı Hukukunda Evlilik Akdi ve Söz Konusu Akdin 1869 Tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesine Göre Osmanlı Tabiiyetine Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFİM)*, C. 71, S. 1, İstanbul 2013, s. 691-692.

4 Arzu Karaaslan, “Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 2, 2015, s. 188.

fazla dört kadınla evlenmesine izin verilmekteydi. Ancak Osmanlı toplumunda bu durum, yaygınlık kazanmamıştır. Daha çok zorunluluk durumunda izin verilen bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden yabancı gezginler, Osmanlı Devleti'nde çok eşliliğin sanılandan çok az olduğunu dile getirmişlerdir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen bir seyyah, Türklerin çok eşliliğe tiksineyerek baktığını ifade etmiştir. Nitekim tereke defterlerinden yararlanılarak oluşturulan istatistiklerde, erken dönemlerde bile çok eşlilik oranının ortalama olarak %5-6 seviyesini aşmadığı görülmektedir. Bu oran XIX. yüzyıla gelindiğinde daha da düşmektedir. Nitekim 1839-1864 yıllarını kapsayan Bursa örneğinde, çok evlilik oranı, %2,2 olarak gerçekleşmiştir.⁵

Osmanlılarda ilk zamanlarda nikâh akdinin kadılar veya kadıların verdikleri izine istinaden imamlar tarafından kıyıldığı anlaşılmaktadır. Zorunlu olmamakla birlikte kadılar, evlilik akdinde etkin bir rol oynamaktaydı. Fatih Kanunnamesi'nde kadıların nikâh akdinden alınacak harçları belirlemesi de bu duruma delalet etmekteydi. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinden itibaren kadıların evlilik izinnamesi vermesi usulünün izlerine rastlanmaktadır.⁶

Kadıdan izinname alınması, nikâhın şartlarından birisi olarak görülmemiştir. İdari zorunluluklardan kaynaklanan bir durum olarak evlenmenin ön şartlarının tespiti, taraflar arasında evlenme engeli olup olmadığının incelenmesi, evlilik işlemlerinin resmi bir belgeye bağlanarak konuyla ilgili taraflar arasında çıkabilecek ihtilafları önlemek amaçlanmıştır. Dolayısıyla kadıdan izinname alınması yöntemi, örfi hukuka dayanmaktadır.⁷

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde gayrimüslimlerin evlenme, boşanma, nafaka gibi aile hukukuna ilişkin işlemleri, genel olarak ruhani reisleri aracılığıyla çözüme kavuşturulmuştur. Tanzimat'tan sonra da bu durum büyük oranda devam etmiştir. Nüfus idarelerinin kurulmasından sonra yapılan evlilikleri, idarelere bildirme görevi, ruhani reislere verilmiştir.⁸

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Osmanlı, hatta İslam hukuk tarihinde, aile hukuku alanında kabul edilmiş ilk yasal düzenleme niteliğini taşımaktaydı. 1917 yılında kabul edilen bu kararname gayrimüslimler için de bazı hükümler içermekteydi. Gayrimüslimlerin aile hukuku ihtilaflarının çözüm yeri olan cemaat mahkemelerinin yargı yetkisini kaldırarak Şer'iyeye mahkemeleri bu tür ihtilafların da çözüm yeri hâline getirildi. Ancak yine de gayrimüslimlerle ilgili aile hukuku, eskiden olduğu gibi uygulanmış ve bu alanda büyük oranda çok hukukluluk devam etmiştir.⁹

⁵ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 375-380.

⁶ Kama, "Osmanlı Hukukunda Evlilik Akdi", s. 694-696.

⁷ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), s. 283-284.

⁸ Hüseyin Erdem, "İslam - Osmanlı Aile Hukukunda Gayrimüslimler", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)*, S. 24, 2016, s. 657.

⁹ Mehmet Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *DİA*, C. 18, 1998, s. 315-316.

2. Nikâhla İlgili Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra nikâh ve evlilikle ilgili muhtelif kanun, nizâmname, talimatname, ilanname, Sadaret emri, Meclis-i Vâlâ kararı çıkarılmıştır. Böylece konuyla ilgili eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Yasal düzenlemelerden önemlileri şunlardır:

2.1. Osmanlı Devleti Ordusu'nda Evlenecek Olanlarla İlgili 30 Ağustos 1849 Tarihli Sadaret Emirnamesi

Orduda bulunan büyük ve küçük subaylara, evlenmek istediklerinde buldukları ordu müşirinden, ordu müşiri bulunmayan yerlerde en üst rütbeli subaydan nikâh iznini içeren bir ilmühaber verilirdi. Bu ilmühaber ibraz edilmeden nikâh kısılması yasaklanmıştır.¹⁰

2.2. Nikâh Akitleri İçin Mahkemelerden Verilecek İzinnamelerden Alınacak Bedele Dair Meclis-i Vâlâ Kararı (1850)

Osmanlı Devleti'nin muhtelif vilayetlerinde, evlilik izinnamelerinden farklı ücretler alınması üzerine, durum Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek 1850 yılı başlarında bir karar verilmiş ve bu karar padişah tarafından onaylanmıştır. Buna göre nikâh kısılması sırasında mahkemelerden verilecek ruhsatnamelerden (izinnamelerden) bâkire için 3 kuruş, dul olanlar için 2 kuruş vergi alınması uygun bulunmuştur.¹¹

2.3. Mehirden Humus Alınmasının ve Evlilik Akitlerinde Satılmak Tabirinin Kullanılmasının Yasaklanmasına Dair Sadaret Emri (1855)

Revandiz sancağında evlilik esnasında verilen mehr-i muaccelden, müdür, mültezim ve muhtarların humus alması ile evliliklerde “satılmak” tabirinin kullanılması yasaklanmıştır.¹²

2.4. İzdivaç ve Tenâküh Maddesi Hakkında Tenbihatı Hâvi İlânname (1876)

Bu konuda 1858 ve 1875 yıllarında çıkarılan iki fermanla çeyiz, nişan ve düğünlerde yapılan israf yasaklanmıştır. İsrâf ve şikâyetlerin devam etmesi üzerine 1876 yılında bir ilanname yayımlandı. Bu ilannamenin amacı, evlilik masraflarını azaltmak, evliliklerin azalması ve dolayısıyla nüfusun azalmasını önlemek, kaçarak evlenmeler ile gayrimeşru yollara sapılmasını engellemektir. Mehr-i muaccelin peşin verilmesini zorunlu olmaktan çıkaran bu ilanname, daha sonra verilecek mehr-i müeccele de bir üst sınır getirmekteydi. Evlenecek çiftleri, ekonomik güçlerine göre dört gruba ayıran bu ilanname, 10 maddedir. Servet ve ekonomik gücü çok olan birinci sınıftakilerin, mehr-i müecceli en fazla 10 adet yüzlük mecdiye

¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubû Kalemi (BOA, A.M-KT), 221/3, 9 Zilkade 1265 / 26 Eylül 1849.

¹¹ BOA, Sadaret Mektubû Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL), 24/12, 6 Rebiülahir 1266 /19 Şubat 1850; BOA, Sadaret Mektubû Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 48/19, 3 Rebiülahir 1267 / 5 Şubat 1851.

¹² BOA, A.MKT.UM, 178/82, 26 Rebiülahir 1271 / 16 Ocak 1855.

kıymetinde olabilecekti. Mali güç bakımından ikinci sınıfta olanlar en fazla 5 adet yüzlük mecdiye altını, esnaf ve benzeri sıradan kimselerin oluşturduğu üçüncü sınıftakiler, en fazla 3 adet yüzlük mecdiye altını verebilecekti. Ekonomik gücü olmayan kimselerin evliliklerinde, hiçbir şey talep edilmeyecekti. En fazla 100 kuruş mehr-i müccel verebilecek olan bu sınıftakilerin evlilik işlemleri, köylülerin yardımıyla icra edilecekti. Hiçbir sınıfın mehr-i muaccel ismiyle bir şey verme zorunluluğu bulunmamaktaydı. Zikredilen sınıflar istediği takdirde belirlenen miktarları aşmamak üzere mehr-i muaccel de verebilecekti. Uygulanacak yasaklar, eşlerin evlenmesinden sonraki hayatlarında, eşlere bir kısıtlama getirmemekteydi. Dolayısıyla karı kocanın veya herhangi bir kimsenin, birbirine dilediği gibi para ve eşya alıp vermesi serbestti.¹³

2.5. Sicill-i Nüfus Nizamnamesi (1881)

Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, 8 Ekim 1881 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe konuldu. Bu nizamnamenin 23, 24 ve 25. maddeleri nikâh akitlerinin, nüfus müdürlüklerine bildirim ve bildirim kayıtlarının yapılış şeklini göstermekteydi. Nizamname'de konuyla ilgili aşağıdaki hususlar hüküm altına alındı.¹⁴

- Müslümanlar arasındaki evliliklerin şer'î mahkemelerden, gayrimüslimler arasındaki evliliklerin ruhani reisleri tarafından verilen izinnameler üzerine icra edilmesi.

- Evlilik akdinin yapılmasından itibaren 8 gün içerisinde, nikâh akdini onaylayan bir ilmühaberinin, nikâh akdini icra eden imam veya ruhani reisler tarafından, sicill-i nüfus memuruna verilmesi.

- Doğduğu yerden (nüfusa kayıtlı olduğu yerden) başka bir yerde evlenenler için evlenme işleminin gerçekleştiği yer nüfus memurunun, evlilik durumunu gösteren bir ilmühaberini, evlenenlerin nüfus kaydının bulunduğu yere göndermesi.

- Yabancı ülkelerdeki evliliklerle ilgili olarak büyükelçilik ve şebenderliklerin evlilik durumunu gösteren ilmühaberleri, Hariciye Nezâreti aracılığıyla evlenenlerin nüfus kaydının olduğu yere iletmesi.

11 Haziran 1902 tarihinde Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, yeniden düzenlenerek padişahın onayıyla yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnamenin “*Tenâkuh ve İzdivâc Vukuâtının Usûl-i İcrası*” başlıklı üçüncü faslı, evlilik ve evlilik vukuâtının nüfus memurlarına bildirişleriyle ilgiliydi. 1881 tarihli nizamnameye göre getirilen yeni hükümler şöyleydi:¹⁵

¹³ “İzdivaç ve Tenâküh Maddesi Hakkında Tenbihatı Hâvi İlânname”, *Düstur*, I. Tertip, C. I, (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1289), s. 736-741.

¹⁴ BOA, Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemî, Mukâvele Kısmı Evrakı (A. DVN.MKL), 20/35, 26 Eylül 1297 / 8 Ekim 1881.

¹⁵ Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kâim Olmak Üzere Tadilen Kaleme Alınıp Meriyet-i Ahkamına Bi'l-istizân İrâde-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenâhi Şeref-müteallık Buyurulan Nizamname Suretidir, (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1319/1903).

- Evlilik akitlerini bildiren ilmühaberlerin, imam veya ruhani reisler tarafından, nüfus memurlarına verilme süresi 8 günden 15 güne çıkarıldı.

- Gerekli bilgileri, belirtilen sürede nüfus idaresine vermeyen imam veya ruhani reisler, yarım Osmanlı altını para cezası vermekle yükümlü hâle getirildi.

1914 yılında yayımlanan Sicill-i Nüfus Kanunu ile kocaya da nikâh akdini bildirme yükümlülüğü getirildi.¹⁶

2.6. Münakehât ve Tevellüdât ve Vefeyâtın Dersaadet Devâir-i Belediyesi'ne Suret-i Kaydı Hakkında Kararname (1881)

Bu kararname ile nikâh ve boşanmaların, Dersaadet belediye dairelerine onaylattırılması ve kaydettirilmesi esası getirildi. Buna göre:¹⁷

- Dersaadet belediye dairelerinde evlilik, doğum ve ölümlerle ilgili ayrı ayrı sicil tutulması (Madde 1).
- Şer'î mahkemeler ve patrikhanelerden alınan evlilik izinnamelerinin belediye dairelerinden onaylattırılması (Madde 2).
- Belediye dairelerine kaydettirilecek nikâh izinnameleri için 5 kuruş harç alınması (Madde 3).
- Belediye dairelerine kaydettirilen ve onaylattırılan izinnameler üzerine nikâhların kıyılması (Madde 4).
- Boşanma meydana geldiğinde imam ve ruhani temsilcilerinin verecekleri ilmühabere istinaden evlilik kayıtlarının belediyece düzeltilmesi (Madde 5).
- Belediye dairesine onaylattırılmayan izinname ile nikâh kıyanlarla boşanma, doğum ve ölüm ilmühaberlerini göndermeyen imam, papaz ve hahamlardan para cezası alınması (Madde 7); hükme bağlanmıştır.

2.7. 1887 Tarihli Kararname

Bu kararname ile nikâh ve diğer vukuatı nüfus memurlarına bildirmeyen imam, rahip ve hahamlara, 2 çeyrek mecdiye para cezası verilmesi kararlaştırıldı.¹⁸

2.8. Ceza Kanunuyla Getirilen Cezalar (1913-1914)

1913 tarihinde Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle izinnamesiz nikâh kıyanlara 3 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilmesi hükmü getirilmiştir. Aynı kanunda 1914 yılında yapılan değişiklikle evlenen çiftlerin de cezalandırılması hususu yasal hâle geldi.¹⁹

¹⁶ Ahmet Yasin Küçükütyaki, "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 26, 2014/2, s. 180-181.

¹⁷ BOA, A. DVN.MKL, 20/14, 14 Mart 1297 / 26 Mart 1881.

¹⁸ Küçükütyaki, "Tanzimat Sonrası Aile Hukuku", s. 180-181.

¹⁹ Küçükütyaki, "Tanzimat Sonrası Aile Hukuku", s. 180-181.

2.9. Hukuk-1 Aile Kararnamesi (1917)

Aile hukuku alanında Osmanlı Devleti'nin çok dinli ve çok mezhepli yapısını dikkate alarak hazırlanan en kapsamlı yasal düzenleme olma özelliğini taşıyan ve 25 Ekim 1917 tarihinde kabul edilen Hukuk-1 Aile Kararnamesi, evlenme ve ayrılma olmak üzere iki kitaptan meydana gelmiştir. 15 fasılda 101 maddeden oluşan ve evlenme (münâkehât) hakkında olan Birinci Kitap'ta aşağıdaki fasıl başlıkları yer almaktadır:²⁰

- Nişanlanmak.
- Nikâh ehliyeti.
- Nikâhı yasak olanlar.
- Yahudilerde nikâhı yasak olanlar.
- Hıristiyanlarda nikâhı yasak olanlar.
- Nikâh akdi.
- Hristiyanlarda nikâh akdi.
- Evlenecek tarafların denkliği.
- Nikâhın bozulması ve yok sayılması.
- Yahudilerde nikâhın bozulması ve yok sayılması.
- Hıristiyanlarda nikâhın bozulması ve yok sayılması.
- Nikâhın hükümleri.
- Hristiyanlarda nikâhın hükümleri.
- Mehir.
- Nafaka.

Boşanma (müfârat) hakkında olan İkinci Kitap, 6 fasılda 56 maddeden ibarettir. Bu kitaptaki fasıllar aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:²¹

- Genel hükümler.
- Dönülebilen ve dönülemeyen boşanma.
- Ayrılma isteği (hıyâr-ı tefrik).
- Hristiyanlarda boşanma.
- İddet.
- İddetli olan kadının nafakası.

Kararname, Hanefi mezhebinin dışındaki mezhepleri dikkate aldığı gibi gayrimüslimlerle ilgili hükümlere de yer verdi. Gayrimüslim cemaat mahkemelelerinin aile hukukuyla ilgili yetkisini kaldırarak bu tür ihtilafların yerini şer'iyeye mahkemeleri hâline getirdi. Böylece bu konuda yargı birliği sağlanmış oldu. Kararname, çocuklar ve akıl hastalarının evliliğini yasakladı. Müslüman kadınlara

²⁰ "Hukuk-1 Aile Kararnamesi", *Düstur*, II. Tertip, C. 9, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928), s. 762-774.

²¹ "Hukuk-1 Aile Kararnamesi", *Düstur*, II. Tertip, C. 9, s. 774-781.

istemeleri durumunda, evlenme akdine kocanın ikinci defa evlenemeyeceğine, evlendiği takdirde boşanmış sayılacağına dair bağlayıcı bir şart koydurabilme hakkı getirildi. Bu şekilde dolaylı olarak çok evliliğin engellenmesi amaçlandı. Kararname, şiddet ve cebir kullanılarak yapılan evlenme akitlerini geçersiz kıldı. Kararname Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren devlet kontrolünde yapılan nikâh akitlerini, daha düzenli şekilde kayıt altına alacak şekilde hükümler getirmiştir.

Ancak bu Kararname, 19 Haziran 1919 tarihinde, sadrazam vekili ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin (1919-1920) imzasını taşıyan geçici bir kanunla yürürlükten kaldırıldı. Kararname'nin bir buçuk yıl gibi kısa bir sürede yürürlükten kaldırılmasında, gayrimüslimlerin muhalefeti ile diğer mezheplerin görüşlerini içermesi sebebiyle Hanefilerin eleştirileri de etkili olmuştur.²²

2.10. Hukuk-ı Aile Kararnamesine Müteallık Muâmelât-ı İdariye Hakkında Nizamname (1917)

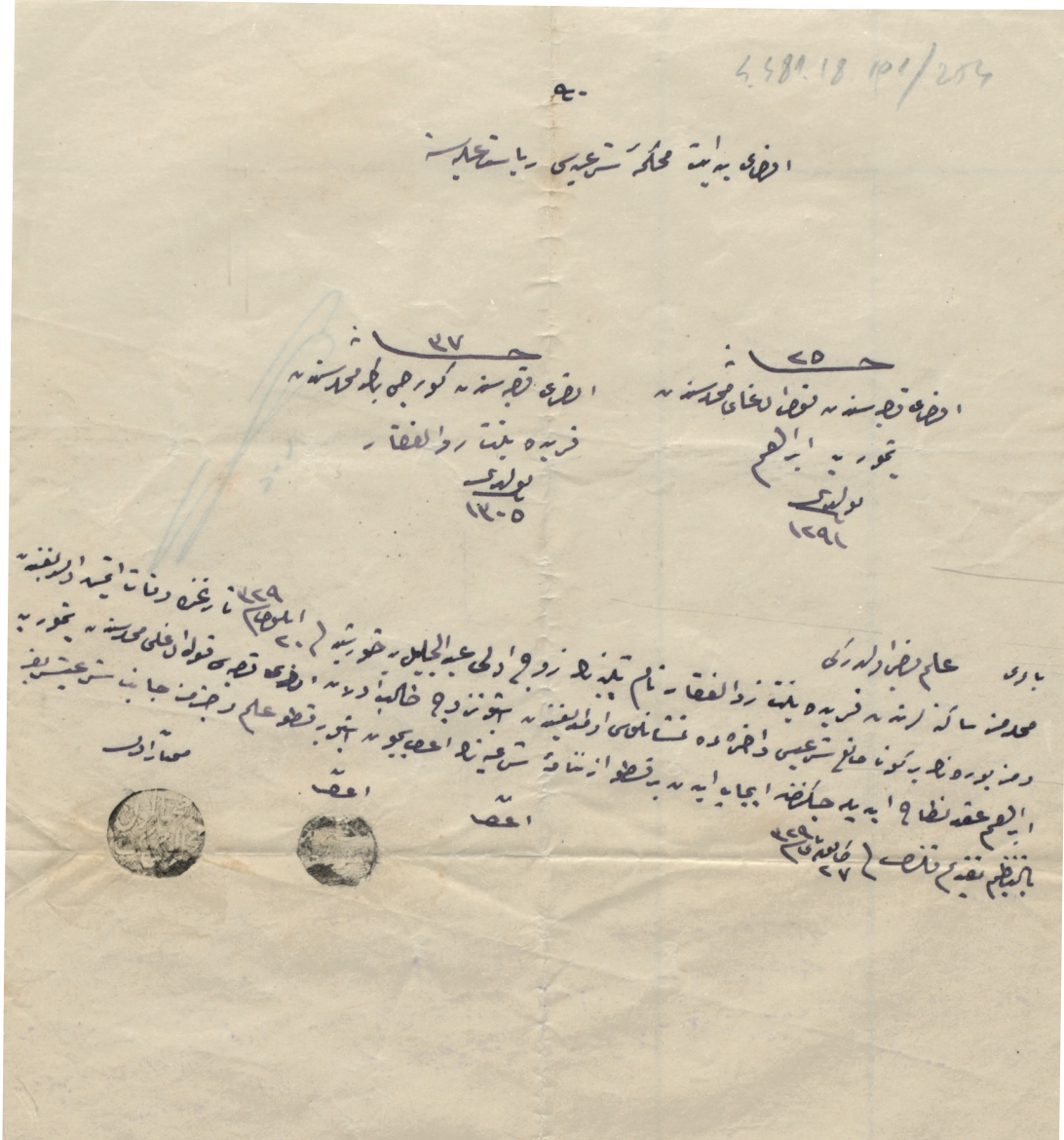
Bu nizamname, 25 Ekim 1917 tarihinde kabul edilen “Hukuk-ı Aile Kararnamesi” ile getirilen yeni düzenle ilgili idari işlemler hakkındaki düzenlemeleri içermektedir. Buna göre işlemler şu şekildeydi:²³

- Evlenmek isteyen erkek (hatib) ile kadın (mahtûbe) öncelikle ikamet ettikleri mahalle veya köy ihtiyar heyetinden nikâh ilmühaberi almak zorundaydı (Madde 1).
- Alınan ilmühaber, kız ve erkeğin kimlik belgeleriyle taraflardan birinin ikametgâhı mahkemesine, taraflar gayrimüslim ise herhangi birinin ikametgâhındaki ruhani reise verilecekti (Madde 2).
- Mahkeme, ilmühaber ile diğer evrakları inceleyerek, eksik bulunması halinde tamamlanmak üzere taraflara iade etmekteydi. Evlenmeye engel bir durumun bulunması durumunda gerekçeli bir kararla, başvuru reddedildi (Madde 3).
- Mahkemece yapılan inceleme sonucunda, nikâhın yapılacağını içeren bir ilan düzenleyerek itirazı olanların ilan tarihinden itibaren 10 gün içinde mahkemeye başvurması ifade edilmekteydi. Taraflar farklı kazalarda ikamet etmekteyse diğer tarafın mahkemesinde de durum ilan edilmekteydi (Madde 5). İki nüsha düzenlenen ilanın bir nüshası mahkeme salonuna, diğer nüshası insanlar geçiş yerine yapıştırılırdı (Madde 6).
- Nikâh akdinin yapılmasına bir itiraz olduğunda mahkeme, yapacağı yargılama sonucunda nikâhın yapılıp yapılmayacağına karar verilmekteydi (Madde 7). Ancak itiraz eden kişi veya kişilerin duruşmaya katılması zorunluydu. Katılmaması durumunda itiraz yapılmamış sayılmaktaydı (Madde 8).

²² Aydın, “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, s. 316-317.

²³ “Hukuk-ı Aile Kararnamesine Müteallık Muâmelât-ı İdariye Hakkında Nizamname”, *Düstur*, II. Tertip, C. 2, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1330), s. 52-57.

Belge 1: Ohri'den Zülfikar kızı Feride ile Kuloğlu Mahallesi'nden İbrahim oğlu Timur'un Nikâh Akdi İçin Verilen İlmühaber (1914).

Kaynak: BOA, YB.021, 44/101.

- Nikâhın yapılabileceğine karar verildiği takdirde mahkeme veya mahkemenin vereceği izinname ile nüfus memuru, öğretmen, mahalle imamı veya muhtar gibi resmi sıfatı olan bir kimse veya halk içinden itibarlı bir kimse naip tayin edilerek nikâh kıyılabilirdi (Madde 9).
- Hâkim, nâip veya özel olarak görevlendirilen memur nikâhta hazır bulunarak bir akit düzenlerdi (Madde 13).
- İki nüsha olarak düzenlenen ve sicile aynen kaydedilen akitnamelerden biri dosyasına konulmaktaydı. Diğer nüshası ise nüfus idaresine verilmekteydi (Madde 14).

3. Nikâh ile İlgili Muameleler ve Uygulama Örnekleri

Osmanlı Devleti'nde evlenecek tarafların nikâhının kıyılabilmesi için öncelikle iki işlemin yapılması gerekliydi. Bunlardan birincisi evlenecek kişilerin, ikamet ettikleri mahallenin ihtiyar heyetinden kadıya hitaben yazılmış bir ilmühaber almak -ki bu ilmühaberde evlenecek kadın ve erkeğin isimleri, ikamet ettikleri mahalle veya köyleri, evlenmeye engel bir durumlarının olmadığı ifade edilerek nikâhlarının kıyılabilmesi için mahkemeden “Evlenme izinnamesi” verilmesi için ilmühaber düzenlendiği belirtilirdi- ikincisi ise şer‘î mahkemelerden zikredilen ilmühabere istinaden izinname almaktı. Bâkire veya dul ayırımı yapılmadan işlemler aynı şekilde gerçekleştirilmekteydi.²⁴

Ohri Bidâyet Mahkeme-i Şer‘iyyesi Riyâset-i Aliyyesi'ne

Hane 25

*Ohri Kasabasından
Kuloğlu Mahallesi'nden
Timur bin İbrahim
1291*

Hane 37

*Ohri Kasabasından
Gürcübey Mahallesinden
Feride bint-i Zülfikar
1305*

Bâdi-i ilmühaber oldur ki

Mahallemiz sâkinelerinden Feride bint-i Zülfikar nâm seyyibenin zevc-i evveli Abdulhalil bin Hurşid fî 20 Eylül sene 329 tarihinde vefat etmiş olduğundan ve mezbûrenin bir gûna mâni-i şer‘isi ve âhar da nişanlısı olmadığından işbu tezevvüce tâlib olan Ohri Kasabası Kuloğlu Mahallesi'nden Timur bin İbrahim akd-i nikâh edileceğinden icâb eden bir küt‘a izinnâme-i şer‘iyenin i‘tâsı için işbu bir küt‘a ilmühaberimiz cânib-i şer‘-i şerife bi‘t-tanzim takdim kulındı.

Fî 27 Kanun-ı Sâni sene [1]329 / [9 Şubat 1914]

*Bende
Aza*

*Bende
Aza
[Mühür]*

*Bende
Muhtar-ı Evvel
Mühür:*

Muhtar-ı Evvel-i Mahalle-i Gürcü Bey

Kendisine verilen ilmühaberle ilgili gerekli incelemeleri yaparak nikâh akdinin yapılabileceğine karar veren kadı, mahalle veya köy imamına hitaben yazdığı “Evlenme İzinnamesi”ni, evlenecek taraflara iletmekteydi. Nâip veya kadılar izinname verirken evlenecek tarafların kimliklerini kontrol etmek zorundaydı. Aynı zorunluluk nikâh akdini yapan imam ve muhtarlar için de geçerliydi.²⁵

Evlenecek çiftler veya vekilleri tarafından kadıdan alınan izinname, mahalle veya köy imamına verilerek nikâh akdini gerçekleştirilmesi talep edilmekteydi.

²⁴ BOA, Yabancı Arşivler, Makedonya Arşivi (YB.021), 44/101, 29 Kanun-ı Sâni 1329 / 9 Şubat 1914.

²⁵ BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 753/27, 21 Temmuz 1319 / 3 Ağustos 1903.

Belge 2: Manastır'ın Lahmiye Köyü'nden Elmas kızı Kerime ile Adem oğlu Emin'in İzinnamesi (1911)

Kaynak: BOA, YB.021, 130/283.

İzinnamelerin üst ve alt kısımlarında, nikâh akdinin gerçekleştirilebilmesi için yeterli boşluk bulunmaktaydı. İmam nikâh işlemi, bu boşlukları kullanarak icra etmekteydi. El yazısıyla yazılan izinnameler, Tanzimat'tan sonra matbu ve çerçeveli şekilde de düzenlenmeye başlandı. İmam nikâh akdini gerçekleştirirken mehr-i müeccel ve mehr-i muacceli, izinnamenin en üst kısmına yazmaktaydı. Alt kısma evlenecek kadın ve erkeğin ismi, kadın ve erkeğin vekilleri ile şahitler kaydedilmekteydi. En alt kısma -sürekli olmasa da- nikâhı kıyan imam, akit tarihinden sonra imzasını atıp mührünü basmaktaydı.²⁶

Nikâh akdini gerçekleştiren imam, ayrı ayrı iki ilmühaber daha düzenlemekteydi. Bu ilmühaberlerden birisini kadıya, diğerine ise nüfus müdürlüğüne hitaben yazarak göndermekteydi. Nüfus müdürlüğüne hitaben yazılan ilmühaber daha ayrıntılı olarak hazırlanmaktaydı. Kadınlara ve nüfus müdürlüklerine verilen bu ilmühaberler, adı geçen kurumların arşivinde saklanmaktaydı. Nitekim İştip naipliğinin düzenlediği izinnamenin arka sayfasında yer alan kayıt bu durumu desteklemektedir. İlgili kayıta bulunan “Bu husustaki ilmühaber hıfz olunup tarafeynin tezkire-i Osmaniyeleri ba ‘de’r-ru ‘ye defter-i mahsusa kayd şod. [Mühür] Mahkeme-i Kaza-i İştib Şer ‘iyye Kâtibi” şeklindeki ifade, ilmühaberın özel sicil defterine kaydedilerek kadılığın arşivine kaldırıldığını göstermektedir.²⁷

Belge 3: İştip'ten Nasuh kızı Şöhret Hanım ile Yüzbaşı Raşit Efendi İzinnamesinin Arka Sayfası (1906)

Kaynak: BOA, YB.021, 130/31.

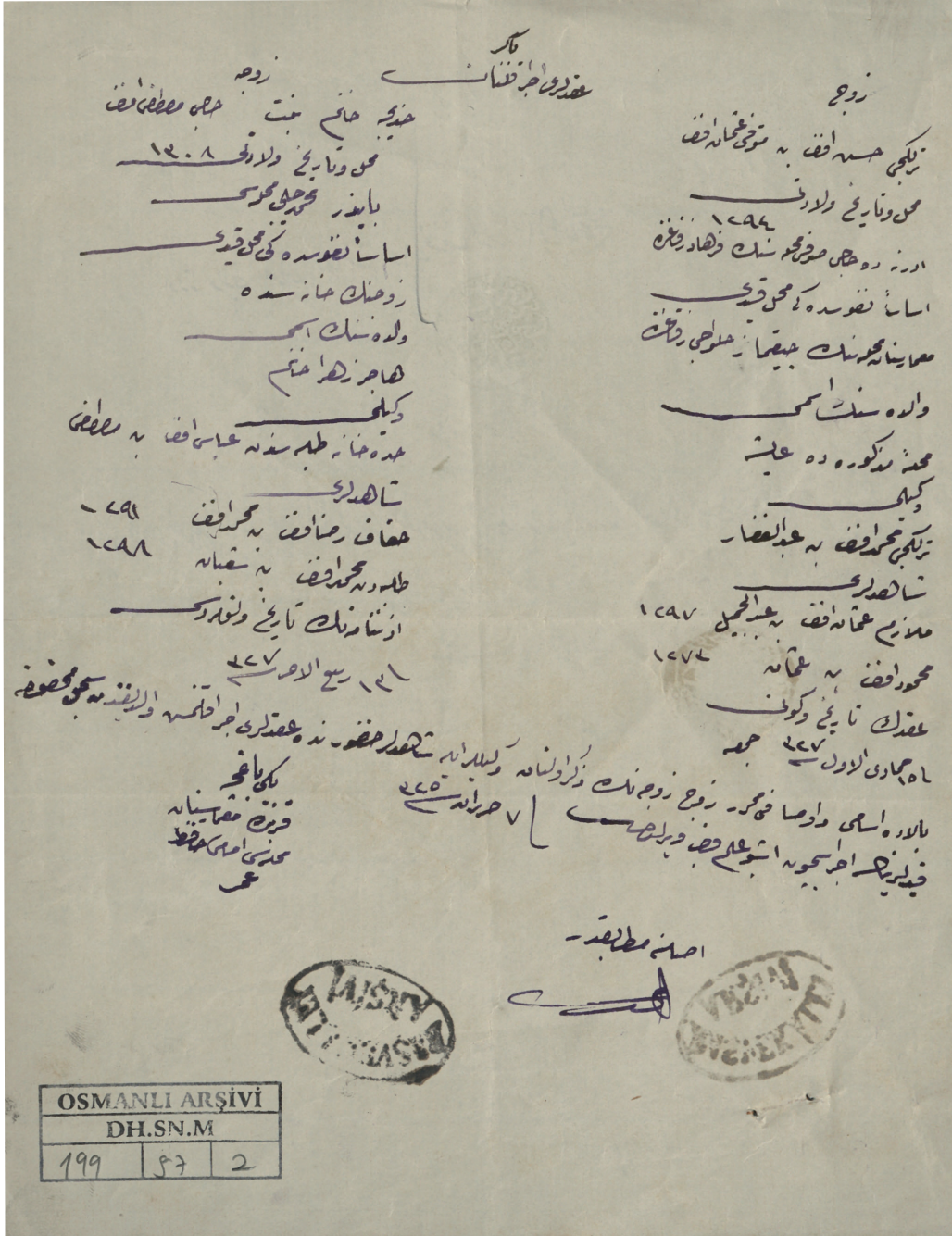
Nüfus memurluğuna verilen evlenme ilmühaberi örneği incelendiğinde, karı kocanın isimleri, doğum yeri ve tarihleri, nüfusta kayıtlı oldukları yerler, eşlerin

²⁶ BOA, YB.021, 130/283, 29 Muharrem 1329 / 24 Ocak 1911; BOA, Cevdet Adliye (C.ADL), 29/1731, 19 Zilhicce 1288 / 29 Şubat 1872; BOA, YB.021, 134/213, 4 Zilkade 1322 / 10 Ocak 1905.

²⁷ BOA, YB.021, 130/31, 30 Temmuz 1322 / 12 Ağustos 1906.

anne babalarının isimleri, vekil ve şahitlerin isimleri, akit tarihi ile imamın ilmühaberi takdimini gösterir, “Bâlâda esâfi muharrer zevç ve zevcenin zikr olunan vekiller ile şâhidler huzurunda akidleri icrâ kılınmış olduğundan sicill-i mahsusuna kayıtlarının icrası için işbu ilmühaber verildi; Fî 7 Haziran sene [1]325, Yenibahçe kurbunda Mimar Sinan Mahallesi İmamı Hafız Ömer” bir şekilde düzenlendiği anlaşılacaktır (Belge 4).

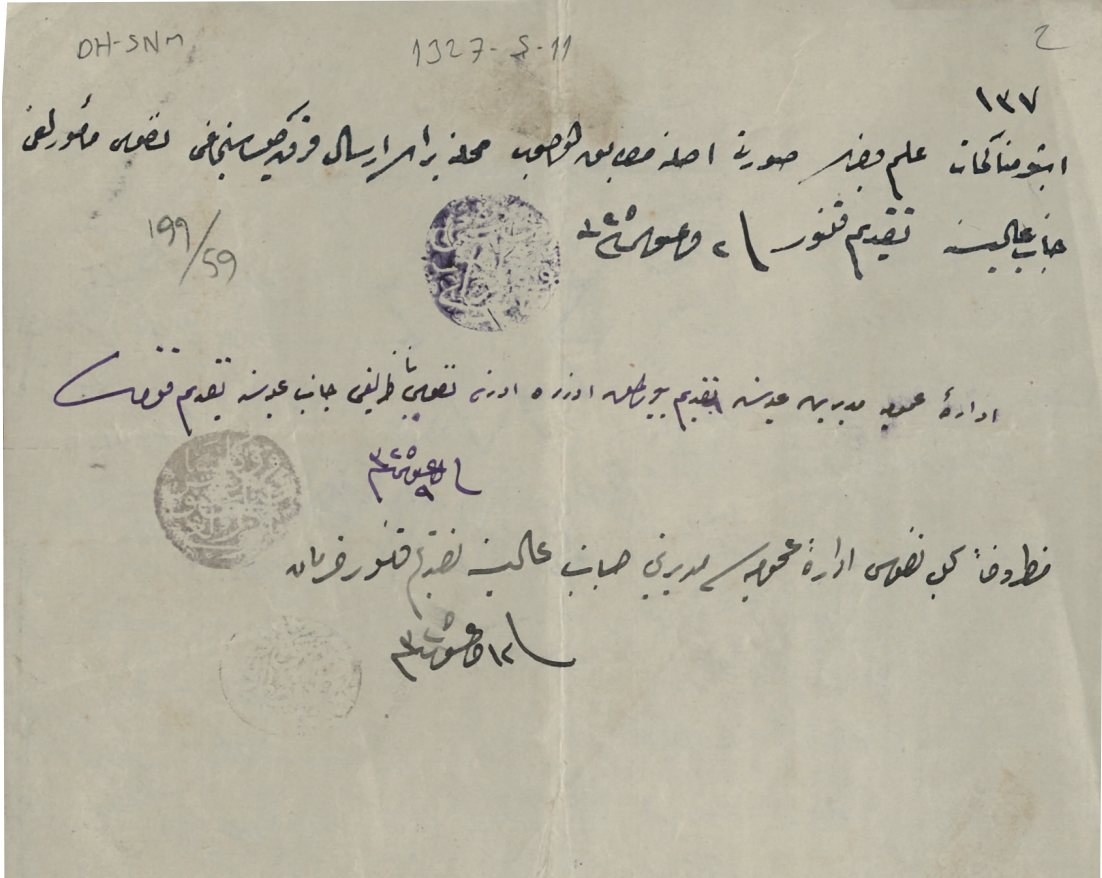
Belge 4: Osman Efendi oğlu Terlikçi Hasan Efendi ile Hacı Mustafa Efendi kızı Hatice Hanım'ın Nikâh Akdi İlmühaberi (1909)

Kaynak: BOA, Dahiliye Nezareti, Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Kalemi (DH.SN.M), 199/57.

Gayrimüslimlerin nikâh akitlerini içeren ilmühaberi, bağlı buldukları ruhani reisleri, nüfus idarelerine vermekle yükümlüydü. Bu yükümlüğün muhtarlara verilmesi hususu müzakere edilmiş, ancak durum bir sonuca bağlanamamıştı. ²⁸

Belge 5: Kırkkilise Yenice Köyü'nden Dimitri ile Domina'nın Nikâh Akdi İlmühaberinin Arka Sayfası (1909)

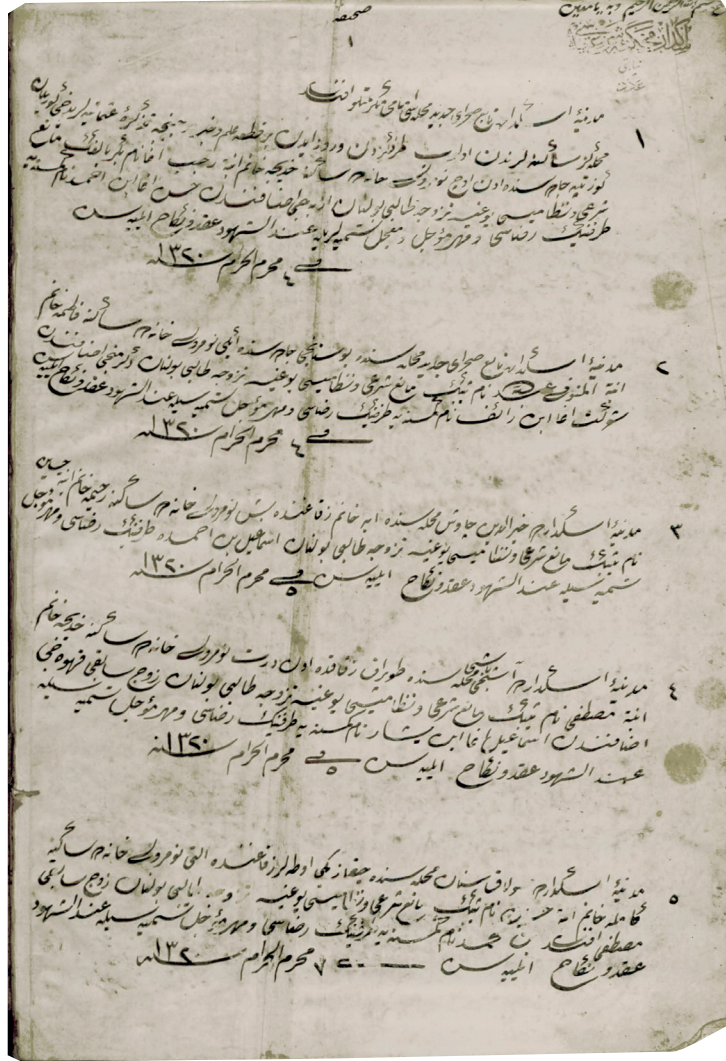
Kaynak: BOA, DH.SN.M, 199/59.

Fakat bir süre sonra gayrimüslim nikâh akit ilmühaberini, muhtarların nüfus idaresine bildirdiği görülmektedir. Kırkkilise'ye bağlı Yenice köyü muhtarı tarafından verilen ilmühaber, Müslümanlar için düzenlenen nikâh ilmühaberleriyle benzer bir şekilde düzenlenmişti. İlmühaberlerde yer verilen ayrıntılar da hemen hemen aynıydı. Nitekim muhtar tarafından nüfus idaresine hitaben yazılan takdim cümlesi de “Bâlâda esâmi ve evsâfı muharrer zevç ve zevcenin zikr olunan vekiller ile şâhidler huzurunda akidleri icrâ kılınmış olduğundan sicill-i mahsusuna kayıtlarının icrası için işbu ilmühaber verildi; Yenice karyesi muhtarı, [İmza]” şeklindeydi ve kelimeler bile aynıydı (Belge 5).

²⁸ BOA, DH.MKT, 229/51, 13 Nisan 1310 / 25 Nisan 1894.

Nikâhla ilgili işlemlerin sicil defterlerine kayıt usulüne kısa bir bakış atılacak olursa; çoğu kadılığın nikâh akitlerini, genel olarak tuttıkları şer'îye sicili defterlerine kaydettiği görülürken bazı kadılıklar nikâh akitlerinin kaydı için özel defterler tutmaktaydı. Özellikle de İstanbul'daki kadılıkların nikâh kayıtları için tuttıkları özel sicilleri vardı. Nikâh izinname ve ilmühaberlerinin kadılıklarda bulunan sicil defterlerindeki kayıtlarında, farklılıklar olsa da içerik olarak benzerlik göstermekteydi. Örneğin Üsküdar şer'îye mahkemesinin yaklaşık beş buçuk yılı kapsayan 296 numaralı sicil defterinde, nikâh için verilen izinnameleler sıra numarası verilerek deftere aynen kaydedilmiştir (Belge 6).²⁹

Belge 6: Üsküdar Şer'îye Mahkemesi İzinname Sicil Defteri (1902)

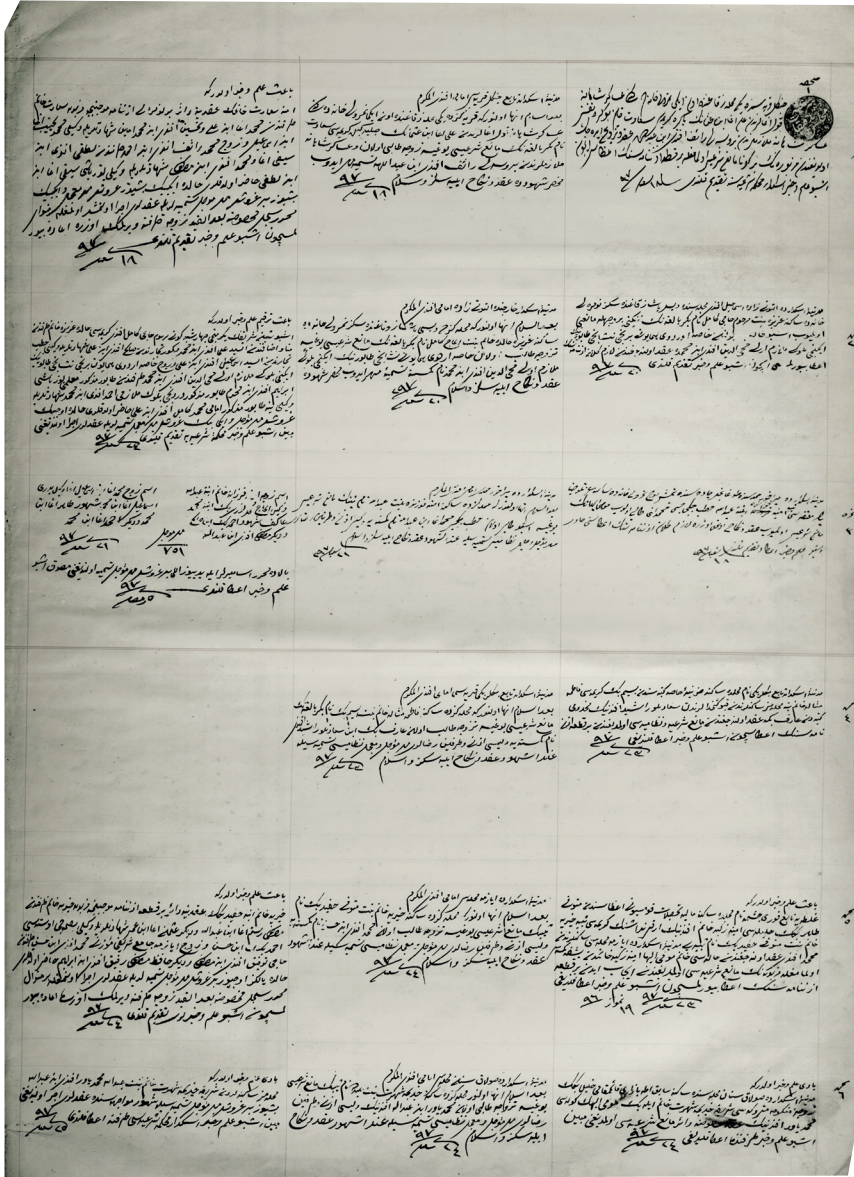

Kaynak: BOA, İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İST.MŞH.DFT3.d), no. 296, s. 1.

²⁹ BOA, İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İST.MŞH.DFT3.d), no. 296, s. 4 Muharrem 1320 / 13 Nisan 1902; BOA, İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İST.MŞH.DFT3.d), no. 307, 18 Şaban 1297 / 26 Temmuz 1880.

Bazı kadınlıkların nikâh kayıt sicillerinde, izinnameleer deftere yine aynen kaydedilirken “İzinname Taleb İlmühaberi” ile “Nikâh Akdini Bildirme İlmühaberi”, bu izinnamenin sağ ve sol tarafına yazılmaktaydı. Yine Üsküdar Şer’iyye Mahkemesi’ne ait 307 numaralı sicil defteri, bu duruma örneklik teşkil etmektedir. Adı geçen defterin bir numaralı kaydında, muhtar tarafından verilen izinname talep ilmühaberinde “Çengel Karyesi’nde Yeni Mahalle Sokağında on iki numaralı hanede sâkine Asâkir-i Şâhâne Kolağalarından Ali Ağa ibn-i Osman’ın bâkire kerimesi Saadet Hanım bu kere nefisini, Asâkir-i Şâhâne mülâzımlarından Bursalı Raif Efendi ibn-i Abdullah’a akd ü tezvîc edecek olduğundan mezbûrenin bir gûnâ mâni-i şer’isi olmamakla bir küt’a izinnamesinin i’tâsı için işbu ilmühaber Üsküdar Mahkeme-i Şer’iyyesi’ne takdim kılındı. Fî 18 Şaban 1297” şeklinde izinname verilmesi istenmekteydi (Belge 7).

Belge 7: Üsküdar Şer’iyye Mahkemesi İzinname Sicil Defteri (1880)

Kaynak: BOA, İST.MŞH.DFT3.d., no. 307.

307 numaralı defterin aynı satırının ortasındaki kayıta, Üsküdar Şer'iyeye Mahkemesi'nden Çengelköy imamına hitaben yazılan izinnamede, nikâh akdinin gerçekleştirilmesi emredilmekteydi. Aynı satırın en sol tarafında bulunan ve nikâh akdini yapan Çengelköy imamından gelen ilmühaberde “*Bâ'is-i ilmühaber oldur ki; Emine Saadet Hanım'ın akdine dâir bir numaralı izinnâme mûcibince mezbûre Saadet Hanım tarafından Mehmed Ağa ibn-i Ali ve Tahsin Efendi ibn-i Mehmed Emin şehâdetleriyle vekili Mehmed Necib Ağa ibn-i İsmail ve zevce Mehmed Râif Efendi ibn-i Ahmed tarafından Lütfi Efendi ibn-i Seyfi Ağa ve Mehmed Efendi ibn-i Mustafa şehâdetleriyle vekili Yüzbaşı Seyfi Ağa ibn-i Lütfi hâzır oldukları hâlde iki bin beş yüz kuruş mehr-i ma'accel ve iki bin beş yüz bir kuruş mehr-i müeccel tesmiyeleriyle akidleri icrâ olunmuş olmakla minvâl-i muharrer sicill-i mahsûsuna ba'de'l-kayd zevce tarafına verilmek üzere îade buyurulması için işbu ilmühaber takdîm kılındı. Fî 18 Şaban 1297*” tarafların nikâhlarının kıyıldığı gösteren bu kaydın Üsküdar kadısının sicil defterine kaydı için bu ilmühaber düzenlendiği belirtilmekteydi. Bu kayıttaki ilginç olan bir yön de nikâh akdini bildiren ilmühaber, sicile kaydı yapıldıktan sonra evlenen kadına iade edilmesinin istenmesiydi (Belge 7).

Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatın her yönüyle ilgili olarak tayin edilebilen vekiller, nikâh akitleri icrasında da yer almaktaydılar. Nikâh kayıtlarında geçen vekiller, evlenecek kadın ve erkekler tarafından mahkeme veya şahitler huzurunda tespit edilmekteydi.³⁰

Sonuç

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, nikâh muamelelerinde devletin yer alması ve bu işlemleri kayıt altına alması süreklilik arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nde de kadılar vasıtasıyla devlet, nikâh akitlerinde etkin bir rol oynamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden birisi, ailelerde meydana gelebilecek ihtilafları en aza indirme düşüncesidir. Önemli nedenlerden bir diğeri de, devletin nikâh akitlerinden harç almasıdır.

Tanzimat'tan sonra nikâhla ilgili kayıtları daha sağlam hâle getirmek için bazı yasal düzenlemeler yapıldı. 1881 yılında çıkarılan Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, nikâh akdini gerçekleştiren imam, papaz ve hahamlara, durumu nüfus müdürlüklerine bildirim yükümlülüğü getirdi. Yükümlülüğünü yerine getirmeyenlere para cezası uygulanması, sorumluluğu yerine getirme yönünde önemli rol oynadı. 1914 yılında yayımlanan Sicill-i Nüfus Kanunu, kocaya da bildirim yükümlülüğü getirerek bu konuda ihmal ve gizleme yoluyla oluşan eksiklikleri azaltma açısından önemli bir adım oldu.

Nikâh akitlerinin yapılmasında etkin rol oynayan kadılıklar, Tanzimat sonrasında nikâhla ilgili özel sicil defterleri tutmaya başladı. Bu kayıtların bazılarında izinnamelerin yanında hem izinname talep ilmühaberleri, hem de nikâh bildirim

³⁰ Habibullah Habib, “Osmanlı Devleti'nde Vekâlet Akdinin Uygulanması (1008-1009/1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Şer'iyeye Sicili Örneği)”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)*, C. 7, S. 1, 2021, s. 465 ve 469.

ilmühaberleri aynı deftere kaydedilerek aile hukukuyla ilgili ihtilafları azaltıcı ve ihtilaf olması hâlinde çözümü kolaylaştırıcı delil vasıtaları oldu. Kadı veya ruhani reislerin verdikleri izinnamelemler üzerine imam, papaz ve hahamlar nikâh muamelelerini kaydettiğinde, bu izinnamelemler, evlilik cüzdanı niteliğine bürünmekteydi.

1881 yılında çıkarılan bir kararname ile İstanbul'daki belediye dairelerine evlilik, doğum ve ölümlerle ilgili sicil tutma yükümlülüğü getirildi. Kararname ile nikâh akitlerinin belediyelerden onaylattırılan izinnamelemler üzerine icra edilmesi kararlaştırıldı. Ancak bu durumun taşralarda da uygulandığına dair bir kayıt tespit edilemedi.

İslam hukukunun temelini oluşturduğu Müslümanlar arasındaki aile hukukuna göre bir erkeğin, en fazla dört kadınla evlenmesine izin verilmekteydi. Kayıtlar incelendiğinde bu uygulamanın yaygınlık kazanmadığı, daha çok zorunluluk nedeniyle başvurulmuş bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Hatta yabancı seyyahlar, Osmanlı toplumunda çok evliliğin, sanılan aksine çok az olduğunu ve hoş karşılanmadığını vurgulamışlardır. Kayıtlarda 16. yüzyılda yaklaşık % 5 olduğu görülen çok evlilik, Tanzimat'tan sonra daha da azalmıştır. İzinname kayıtlarıyla ilgili yaptığımız araştırmada, çok eşliliği gösteren bir kayıt tespit edilememiştir.

Osmanlı Devleti'nin çok dinli ve çok mezhepli yapısı göz önünde bulundurularak 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, aile hukuku alanında düzenlenen çok kapsamlı, ayrıntılı ve bütünlüklü hükümler getirdi. Kararname İslam mezheplerinin görüşlerini sentezleyen hükümlere yer verdi. Bunun yanı sıra gayrimüslimlerin aile hukukunu ilgilendiren bazı hükümleri de içermekteydi. Nitekim gayrimüslim cemaat mahkemelerinin aile hukukuyla ilgili yetkisini kaldırdı. Gayrimüslimlerin aile hukukundan kaynaklanan anlaşmazlıklarının çözüm yeri şer'iyye mahkemeleri oldu. Yargı birliğini sağlamak için getirilen bu hükme, gayrimüslimler tarafından ciddi eleştiriler yöneltildi. Müslüman kadınlara, evlenme akdine kocanın ikinci defa evlenemeyeceğine dair bir taahhüt koydurma hakkı verilerek dolaylı da olsa çok evliliğin engellenmesi yoluna gidildi. Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren devlet kontrolünde gerçekleştirilen evlilik akitleri konusunda, Kararname ile ayrıntılı ve daha düzenli bir sistem getirildi.

Nikâh akitleri konusunda getirilen bu sistemi, bütünlüklü ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan ilk yasal düzenleme ise Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne istinaden çıkarılan "Hukuk-ı Aile Kararnamesine Müteallık Muâmelât-ı İdariye Hakkında Nizamname" oldu. Bu nizamname nikâh akdi gerçekleştirilirken alınan ilmühaber, izinnamelemler ile nikâh akdinin bildirilmesi konuları ayrıntılı olarak düzenlendi. Buna göre evlenmek isteyen kadın ve erkeğin, öncelikle mahalle veya köy ihtiyar heyetinden bir ilmühaber alıp bu ilmühabere kimlik belgelerini de ekleyerek mahkemeye veya ruhani reislere vermeleri gerekliydi. Mahkeme, ayrıca evlilik akdine yapılacak itirazları değerlendirmek için nikâh akdiyle ilgili bir ilan hazırlayarak mahkeme salonuna ve insanların geçeceği yerlere astırmaktaydı. Bu ilan 10 gün süreyle askıda kalmaktaydı. İtirazlar, mahkemede karara bağlanmaktaydı. Durumu inceleyen mahkeme veya ruhani reis, evlenme engeli bulunmaması durumunda, bir evlenme izinnamesi düzenleyerek taraflara vermekteydi. Nizamname ile

getirilen önemli bir yenilik olarak, nikâh akdini gerçekleştirecek olan yetkililerin kapsamı genişletildi. Mahkeme veya mahkemenin yetkili kılacağı imam, muhtar, nüfus memuru, öğretmen veya resmi sıfatı olan kimseler veya halk içinde itibarı olan kimseler izinnameye göre evlilik akdini gerçekleştirmekteydi. Evlilik akdi nüshalarından biri dosyasına, bir nüshası da nüfus idaresine verilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde nikâh akitlerinin icrasında devletin rolünün süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Kamu otoritesinin izniyle yine kamu görevi yapan kişiler tarafından gerçekleştirilen nikâh akitlerinin, Tanzimat'tan sonra yapılan yasal düzenlemelerle, günümüzde yapılan nikâhlara benzer şekilde kayıt altına alındığı ifade edilebilir.

EXTENDED ABSTRACT

From the first periods of Islam, state has been regularly involved in marriages and recording these proceedings. In the Ottoman Empire, the state played an active role in marriage contracts through *kadis* (muslim judges). One of the most important reasons for this situation is the idea of minimizing conflicts that may occur in families. Another important reason is that the state charged fees from marriage contracts.

After the Imperial Edict of Gülhane (*Tanzimât Fermânu*), some legal arrangements were made to make the marriage records more robust. The *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi* (Regulation of Population Registry), enacted in 1881, obliged imams, priests and rabbis to notify the civil registration office. The imposition of fines on those who did not fulfill their obligations played an important role in keeping the records complete. The *Sicill-i Nüfus* Law, enacted in 1914, obliged the husband to notify the authorities, which was an important step in reducing the deficiencies in the records caused by negligence and concealment.

The *kadis*, who played an active role in the making of the marriage contracts, started to keep special registry books related to the marriage after the Imperial Edict of Gülhane. In some of these records, both the permit request certificates and the marriage notification certificates were recorded in the same book, as well as the permits, and became evidence tools to reduce conflicts related to family law and facilitate resolution in case of conflict. When imams, priests and rabbis recorded the marriage proceedings on the permits given by the *kadı* or their respective spiritual leaders, these permits took on the role of marriage certificates.

With a decree issued in 1881, the municipal offices in Istanbul were obligated to keep records of marriages, births and deaths. With the decree, it was decided to perform the marriage contracts with the permits approved by the municipalities. However, there is no record of this situation being applied in the rural areas as well.

According to the family law among Muslims, which was the based on Islamic law, a man was allowed to marry a maximum of four women. When the records are examined, it is understood that this practice has not become widespread, and that it is used mostly because of necessity. In fact, foreign travelers emphasized that polygamy in Ottoman society was very rare and unwelcome, contrary to popular belief. Polygamous marriage, which was recorded to be about 5% of all marriages in

the 16th century, decreased even more after the Imperial Edict of Gülhane. In our research on permit records, no record showing polygamy could be found.

Considering the multi-religious and multi-denominational structure of the Ottoman Empire, the *Hukuk-ı Aile* (Family Law) decree, which was issued in 1917, brought very comprehensive, detailed and comprehensive provisions in the field of family law. The decree included provisions uniting the views of Islamic sects. It also included some provisions concerning the family law of non-Muslims. As a matter of fact, it abolished the authority of non-Muslim community courts regarding family law. Religious *Sharia* courts became the place to settle the disputes of non-Muslims arising from family law. This provision, which was introduced to ensure the unity of the judiciary, was seriously criticized by non-Muslims. Muslim women were given the right to make a stipulation that the husband cannot marry a second time in the marriage contract, which indirectly prevented polygamous marriages. A detailed and more orderly system was introduced with the Decree regarding the marriage contracts, which were carried out under state control from the first periods of the Ottoman Empire.

The first legal regulation that brought comprehensive and detailed provisions on marriage contracts was the *Hukuk-ı Aile Kararnamesine Müteallık Muâmelât-ı İdariye Hakkında Nizamname* (Regulation on the Legal Affairs of the Family Law Decree), which was issued based on the *Hukuk-ı Aile* decree. In this regulation, the issues of certificates, permits and notification of the marriage contract were arranged in detail.

It is understood that the role of the state in the execution of marriage contracts in the Ottoman Empire was consistent. It can be stated that the marriage contracts, which are performed by public servants with the permission of the public authority, have been recorded similarly to the weddings held today, with the legal regulations made after the Imperial Edict of Gülhane.

Kaynakça

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

(Belge referans bilgileri dipnotlarda gösterilmiştir.)

Cevdet Adliye (C.ADL)

Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus Müdiriyeti Evrakı (DH.SN.M)

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İST.MŞH.DFT3.d)

Sadaret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mukâvelenameler (A. DVN.MKL)

Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT)

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL)

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021)

2. Kitap ve Makaleler

“Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Düstur*, II. Tertip, C. 9, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928, s. 762-774.

“Hukuk-ı Aile Kararnamesine Müteallık Muâmelât-ı İdariye Hakkında Nizamname”, *Düstur*, II. Tertip, C. 2, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1330, s. 52-57.

- “İzdivaç ve Tenâküh Maddesi Hakkında Tenbihatı Hâvi İlânname”, *Düstur*, I. Tertip, C. 1, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289, s. 736-741.
- Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kâim Olmak Üzere Tadilen Kaleme Alınıp Meriyet-i Ahkâmına Bi'l-istizân İrâde-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenâhi Şeref-müteallık Buyurulan Nizamname Suretidir, Dersaadet - İkdam Matbaası, 1319/1903.
- Atar, Feridun: “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 33, 2007, s. 112-117.
- Aydın, Mehmet Akif: “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *DİA*, C. 18, 1998, s. 314-318.
- Cin, Halil: *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Erdem, Hüseyin: “İslam-Osmanlı Aile Hukukunda Gayrimüslimler”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)*, S. 24, 2016, s. 639-661.
- Habib, Habibullah: “Osmanlı Devleti'nde Vekâlet Akdinin Uygulanması (1008-1009/1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Şer'iyye Sicili Örneği)”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)*, C. 7, S. 1, 2021, s. 460-483.
- Kama, Sezen: “Osmanlı Hukukunda Evlilik Akdi ve Söz Konusu Akdin 1869 Tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesine Göre Osmanlı Tabiiyetine Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFİM)*, C. 71, S. 1, İstanbul 2013, s. 673-708.
- Karaaslan, Arzu: “Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 2, 2015, s. 186-199.
- Küçükçiryaki, Ahmet Yasin: “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 26, 2014/2, s. 177-201.
- Öztürk, Said: “Osmanlı'da Çok Evlilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 375-385.